

О. Л. Соколенко, кандидат юридичних наук,
доцент, завідувача кафедрою трудового,
земельного та екологічного права
Дніпропетровського національного університету
ім. Олеся Гончара

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА В ПРАВООСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено причини виникнення, правову природу, ознаки, завдання юридичної клініки, особливості надання ними юридичних послуг.

The origin of legal advice office (clinic) as well as its legal character, signs, main tasks and the peculiar features of providing the legal service are researched.

Ключові слова. Юридична клініка, правовий посередник, якість юридичної освіти, освітня модель.

Вступ. Сучасна система освіти більше зосереджується на теоретичній підготовці, а, на нашу думку, теорія і практика мають вивчатися у рівних пропорціях. Під час вивчення теорії студенти пізнають основи права, а на практиці вчать застосовувати їх. Для того щоб студент міг реалізувати свої знання, застосувати їх на практиці, існує певна форма діяльності: надання консультацій, юридичної допомоги фізичним особам (у нашому випадку – соціально незахищеним, малозабезпеченим громадянам). Перехід до Болонської системи освіти ще раз підкреслює необхідність і важливість практичної діяльності: багато часу, який можна використати на поглиблення як теоретичних, так і практичних знань, втрачатиметься на самостійну підготовку.

На юридичних факультетах багатьох країн світу викладання правової теорії в аудиторіях поєднують з “клінічною освітою”, центром розвитку якої є юридичні клініки. На сучасному етапі впровадження в Україні Болонського процесу особливе значення має перегляд національної системи вищої освіти відповідно до європейських стандартів.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлюється проблемою якості освіти і широтою розмаху “клінічного руху” в Україні. Наявність потужної бази та потреб, що виникають з усвідомленням важливості юридичних клінік як соціального інституту та як елементу навчального процесу в юридичних вузах, обґрунтовує необхідність включення клінічної освіти до загальної навчальної програми юридичних факультетів.

Такі ініціативи були закріплені на рівні Кабінету Міністрів України [1, 2], Міністерства освіти і науки України [3], Міністерства юстиції України, а також стандартами юридичних клінік України [4].

Результати дослідження. Як зазначають науковці, існують різні засоби професійно спрямованого навчання, котрі дозволяють моделювати елементи професійної діяльності юриста [5]. До них можна зарахувати: навчальні судові процеси, ділові ігри, участь у роботі юридичних клінік, де студенти отримують професійні навички захисту інтересів клієнта в суді першої інстанції або в апеляційному суді, альтернативних методів розв’язання спорів (у відносинах з наданням правової допомоги у вигляді медіації, суб’єкт надання цієї допомоги – медіатор – виступає своєрідним правовим посередником і спрямовує зусилля на досягнення компромісу між сторонами спору), консультування, ведення інтерв’ю та переговорів, розв’язання задач, дослідження фактів, організації правової роботи тощо.

© **О. Л. Соколенко, 2009**

Вперше термін “юридична клініка” запропонував професор Фроммгольд, який у 1881 р. в статті “Juristische Kliniken”, надрукованій у німецькому журналі “Deutsche Juristen-Zeitung”, аргументував створення клініки при юридичних вищих навчальних закладах на зразок лікарської практики студентів у клініках, які існують при медичних факультетах. У 20–30-х рр. XX ст. клінічна освіта поширюється й у США. Джером Франк був одним з перших американців, які зацікавилися цим питанням. Він у 1933 р. написав статтю “Чому б не створити клініку для юристів?” (видання “Огляд правових питань”, Університет Пенсільванії, США) [6]. Бурхливий поштовх розвитку в США клінічної юридичної освіти припадає на 60-ті рр., коли приватні фонди починають стимулювати розвиток клінік. Американська асоціація юристів (орган, відповідальний за здійснення нагляду за акредитацією юридичних навчальних закладів) пропонує американським школам права розглядати клінічну освіту в двох формах: Pro bono (латинське – за добро), коли правова допомога надається конкретним живим клієнтам, та Street Law – вуличне право. Програма Street Law – це клініка з відсутністю живого клієнта, вона спрямована на навчання широких верств населення.

Щоб повноцінно та комплексно усвідомити природу й тенденцію “клінічного руху”, необхідно згадати історію його виникнення в Україні. Саму ідею програми “Юридичні клініки” та методи її реалізації взято з американської та європейської навчально-практичних систем підготовки юристів у 1995–96 рр. Вищі навчальні заклади не одразу сприйняли і зрозуміли суть “клінічної освіти”. Це пояснюється недосконалістю нормативно-правової бази в даній галузі, а також відсутністю або недостатньо належним фінансуванням

діяльності “юридичних клінік”. Ентузіазм сподвижників ідеї та матеріальна підтримка міжнародних донорів, серед яких необхідно відзначити найвагоміший внесок міжнародного фонду “Відродження”, не дали зупинити розвиток “клінічної освіти” в Україні. Для збереження й подальшого примноження здобутків “клінічної освіти” у 2003–2004 рр. було організовано Асоціацію юридичних клінік України, що є всеукраїнською громадською організацією, діяльність якої спрямована на надання підтримки діяльності юридичних клінік, сприяння розвитку юридичної клінічної освіти й реалізації відповідних науково-освітніх програм в Україні. Метою діяльності організації визначено підтримку й лобіювання цінностей, цілей і завдань “юридичного клінічного руху” в процесі їх загальнодержавної імплементації [7]. До складу засновників асоціації увійшло вісімнадцять юридичних клінік з чотирнадцяти регіонів України. На порядку денному роботи асоціації – вдосконалення навчальних програм для юридичних клінік з їх подальшим упровадженням у навчальні плани й закріпленням на рівні Міністерства освіти і науки, тобто асоціація є тією професійною основою збереження, вдосконалення та примноження здобутків юридичного клінічного руху в Україні, що в цілому сприяє розвитку правової системи та розбудові нашої держави як правової, де функціонує концепція верховенства права.

Кожна особа під час звернення по правову допомогу має бути впевнена, що їй надаватиметься якісна допомога, а таку впевненість повинен гарантувати закон. Існує велика кількість юридичних фірм і нотаріальних контор, які надають таку правову допомогу. Але треба зазначити, що ці послуги достатньо дорогі і для багатьох недоступні. Тому необхідне таке об’єднання, яке б надавало великий спектр юридичних послуг малозабезпеченим верствам населення.

Юридичні клініки є ідеальним рішенням цієї проблеми. Студенти під контролем висококваліфікованих викладачів надаватимуть безкоштовну юридичну допомогу малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам населення, яка сприятиме підвищенню правової свідомості населення, що дуже важливо у наш час. На сьогодні в Україні діє близько 40 таких юридичних клінік, які надають безкоштовні юридичні консультації в різних галузях права малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам населення: пенсіонерам; безробітним; особам, які працюють, але не отримують заробітної платні; студентам; молодим парам.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, Указу Президента України від 18.10.2001 р. № 992 “Про національну програму правової освіти населення”, Наказу Міністерства освіти і науки № 592 від 03.08.2006 р. в університетах та інститутах створюються структурні підрозділи – юридичні клініки. Керівник юридичної клініки призначається на посаду рішенням ректора, за поданням декана юридичного факультету. Структуру й чисельність співробітників юридичної клініки визначає ректор.

Консультантами юридичної клініки є студенти старших курсів юридичного факультету, які надають правову допомогу під керівництвом викладачів-кураторів.

Основні завдання юридичної клініки:

- надання студентам можливості набуття навичок практичної діяльності, підвищення рівня практичних знань та вмінь;
- забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги та надання безоплатних юридичних консультацій студентами;
- формування правової культури громадян;
- забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових та правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності;
- проведення теоретичних і практичних занять за результатами діяльності юридичної клініки;
- проведення науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань;
- співробітництво з іншими юридичними клініками вищих навчальних закладів України та за межами держави.

Юридичні послуги на ринку послуг користуються великим попитом, але, як ми вже зазначали, ці послуги достатньо дорогі і для багатьох недоступні.

Однією з найбільш системних проблем є порушення права на захист і ненадання кваліфікованої правової допомоги. Поки що не сформовано єдину державну політику у сфері забезпечення фізичних осіб безплатною правовою допомогою.

Відповідно до ст. 261 Кодексу України про адміністративні правопорушення особа взагалі не має права на зустріч зі своїм захисником, та й під час подальшого розслідування такої справи й розгляду справи в суді наявність адвоката не обов’язкова. При цьому Європейський суд розглядає в багатьох випадках ці процедури як кримінально-процесуальні за своєю суттю, а отже, на них повністю повинні поширюватися права особи на справедливий суд.

Законодавство містить окремі розрізнені положення, які регулюють питання щодо надання безплатної правової допомоги, але системи, яка б забезпечувала реальний доступ осіб до такої допомоги, не створено.

З 2005 р. міжнародним фондом “Відродження” згідно з Правовою ініціативою відкритого суспільства за фінансової підтримки “Фонду Віктора Пінчука – соціальна ініціатива” реалізується спільна благодійна програма “Безплатна правова допомога”, метою якої є сприяння створенню державної системи якісної правової допомоги, що відповідає потребам суспільства.

Ще 24 січня 2006 р. наказом міністра юстиції було створено Раду з координації реформи безплатної правової допомоги. 9 червня 2006 р. Президент Указом № 509/2006 схвалив Концепцію формування системи безплатної правової допомоги. Одночасно заходи з реалізації Концепції були включені в План заходів на виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженого Указом Президента України № 39/2006 [8].

На виконання указів Президента було вирішено створити три пілотних проекти надання правової допомоги, котрі передбачали створення модельних офісів для надання правової допомоги. Спочатку, у вересні 2006 р., такий офіс створено у Харкові, потім, з лютого 2007 р., – у Білій Церкві (Київська область) і в листопаді – у Хмельницькому.

Основною метою діяльності створених офісів є надання безплатної правової допомоги.

Поняття “правова” та “юридична” допомога досить близькі по суті, але не тотожні.

Метою правової допомоги є забезпечення взаємного визнання та дотримання особистих і майнових прав громадян однієї держави на території іншої. Сутність такої допомоги проявляється в гарантуванні Конституцією України можливості фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги у вигляді (форм):

- роз'яснення особі її правового становища у межах правовідносин, учасником яких вона виступає (права й обов'язки особи та юридичні наслідки її дій чи бездіяльності), а також правового становища інших учасників правовідносин;
- надання юридичних консультацій і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства (тлумачення суті норм права, які необхідно застосувати в тій чи іншій ситуації);
- роз'яснення можливих способів і засобів захисту, забезпечення і відновлення прав та законних інтересів особи;
- надання кваліфікованої поради щодо вибору найбільш сприятливої поведінки в обставинах, що склалися, для отримання нею бажаного результату;
- складання скарг, заяв, клопотань, звернень та інших документів юридичного характеру;
- представництво інтересів особи у конституційних, цивільних, кримінальних, адміністративних, арбітражних справах;
- захисту прав та інтересів особи шляхом застосування юридичних знань і здійснення у встановленому законом порядку процесуальних повноважень. Під захистом слід розуміти передбачений законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу, з метою поновлення порушеного або невизнаного права [9].

Висновки. Якщо охарактеризувати юридичну клініку з різних позицій, то виявимо, що вона може претендувати на роль важливого соціального інституту. За характером орієнтації деякі науковці поділяють юридичні клініки на зовнішньоорієнтовані та внутрішньоорієнтовані [10]. До першої групи належать завдання, які зорієнтовані на суспільство загалом: це надання безкоштовної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, проведення правопросвітницьких заходів тощо. Друга група функціонує в іншому вимірі – сюди належить навчальний компонент, роль клінічної освіти у формуванні студента як висококваліфікованого фахівця.

Освітня модель, яка нині діє в нашій країні, спрямована на засвоєння студентами інформації в основному у вигляді теоретичних знань. Сучасний ринок праці все більше висуває вимоги не до конкретних знань, а до практичних навичок та компетенції фахівців. У цьому аспекті досить важливе значення має “клінічна освіта” як метод надання студентам необхідних знань та вмінь.

Література

1. Положення “Про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення” [Текст] : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366.
2. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми розвитку юридичної освіти” [Текст] від 10 квітня 2001 р. № 344.
3. Рекомендації конференції “Розвиток програм, що допомагають вдосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах” 22–23 березня 2002 р. [Текст]. – Міністерство освіти і науки, Науково-методична комісія з права.
4. Юридична клініка [Текст] : навчальний посібник / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. – К. : Школяр, 2004.
5. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) [Текст] / за ред. В. Г. Кременя ; авт. колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
6. Гончаренко В. О. Юридична клініка: історія і визначення [Текст] / В. О. Гончаренко // Практика діяльності “юридичних клінік” України. – 2004. – № 1. – С. 3–5.
7. Дулеба М. В. Сучасний “юридичний клінічний рух” на шляху до гармонізації та розширення [Текст] / М. В. Дулеба // Вісник Асоціації юридичних клінік України. – 2005. – № 2. – С. 7–9.
8. Права людини в Україні – 2007. Доповідь правозахисних організацій [Текст] / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків : Права людини, 2008. – 304 с.

9. Титикало Р. С. Детермінація визначення “правова та юридична допомога” в теорії адміністративного права [Текст] / Р. С. Титикало // Кримський юридичний вісник “Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів”. – Сімферополь, 2008. – 320 с.

10. Галай А. О. Педагогічна характеристика юридичної клінічної освіти [Текст] / А. О. Галай, Я. В. Іваніщ // Вісник Асоціації юридичних клінік України. – 2005. – № 2. – С. 2–3.